

Natalia Orzech

Uniwersytet Jagielloński

ORCID 0000-0001-6479-0142

Problem terminologii dodatku książkowego i książki uzupełniającej

Wstęp

Obserwując rynek książki dla dzieci i młodzieży, nie sposób nie natrafić na specyficzny rodzaj książek, mianowicie na dodatki książkowe. Choć liczne są już badania dotyczące samych książek należących do produktów typu „tie-in”, same towarzyszące cyklom literackim publikacje, które są powiązane z macierzystym cyklem, choć pod względem formalnym do niego nie przynależą, pozostają jak dotąd zjawiskiem niszowym zarówno w polskim, jak i w anglojęzycznym środowisku naukowym.

Dodatki naukowe zostały przeanalizowane przez autorkę tego artykułu, która zamieściła swoje badania naukowe na ten temat w swojej pracy *Książka uzupełniająca dla dzieci i młodzieży na polskim rynku wydawniczym* (Orzech 2019), gdzie zajęto się dogłębnie jednym z najważniejszych rodzajów dodatku książkowego, mianowicie książką uzupełniającą. Artykuł ten jest jednym z rozdziałów wspomnianej pracy. Opublikowanie go ma na celu nie tylko przedstawienie doboru właściwej terminologii dla tego jak dotąd niezbadanego rodzaju książek, ale także wyodrębnienie dodatków książkowych jako szczególnego rodzaju książek typu „tie-in” i ukazanie nowego zjawiska, czyli książki uzupełniającej: wyznaczenie jej zakresu i cech charakterystycznych oraz jej popularyzację w środowisku naukowym.

Ze względu na zakres badanych książek w artykule omawiane są wydane na rynku polskim dodatki książkowe związane z seriami dla dzieci i młodzieży wydanymi w XXI wieku. Wybór takiego przedziału czasowego wydaje się oczywisty ze względu na aktualność tematyki, z kolei zakres geograficzny dobrano ze względu na dostępność materiału. Wreszcie nieprzypadkowa jest decyzja, by zawęzić badania do książek związanych z seriami dla dzieci i młodzieży. Wraz z szeroko pojętą fantastyką literatura dla dzieci i młodzieży stanowi jedno z najważniejszych źródeł dodatków książkowych, szczególnie na rynku zachodnim.

Dodatek książkowy w kontekście serii książkowej

Istotną kwestią przed opisem terminu dodatku książkowego i książki uzupełniającej, jako że odwołują się one bezpośrednio do cykli i serii książkowych, jest omówienie tego, czym jest książkowa seria dla dzieci. W *Słowniku literatury*

popularnej można odnaleźć informację, iż cykl literacki jest zbiorem utworów cechujących się „tożsamością form gatunkowych i świata fabularnego (tych samych bohaterów, środowisk etc.)” (Dunin 2016: 91). Termin ten pojawił się w języku polskim już w XIX wieku, w tym samym czasie, jak zauważa Victor Watson, kiedy pojawiły się *Leather-Stocking Tales* (1823), pierwsze przykłady serii w literaturze dla dzieci (Watson 2006: 437). Następujący później rozwój kontynuacji w literaturze spowodowany był dużą popularnością podobnych książek wśród czytelników i trudno nie przyznać racji Januszowi Duninowi, który zauważa, iż cykle literackie często były wynikiem namawiania do stworzenia kolejnych książek z lubianym bohaterem przez wydawców liczących na dobre zyski (Dunin 2016: 92), „odbiorcy bowiem przywiązują się do formy utworu i jego bohaterów; czytelnik, trafiając na znajome i lubiane postacie, nie przeżywa »szoku nowości«: schemat fabularny, realia, osoby i sposób ich działania są mu już wiadome” (Dunin 2016: 92). Nic zatem dziwnego, że obecnie, jak stwierdza Dunin, następuje zjawisko rozkwitu kolejnych kontynuacji, zwłaszcza w dziedzinie filmu czy telewizji.

Ogromne znaczenie serii książkowych dla dzieci podkreśla Victor Watson, który zauważa, iż niejednokrotnie zdarza się, że pisarze używają możliwości cyklów, by osiągnąć dzięki temu nieraz złożone artystyczne efekty (Watson 2006: 438). Dzieli on serie dla dzieci na progresywne (*progressive series*) i sukcesywne (*successive series*). W cyklach progresywnych kolejne części są tylko fragmentami ogólnej narracji, przez co muszą być czytane w odpowiedniej kolejności, a ich głównym tematem jest najczęściej dojrzewanie bądź rozwój bohatera. Cykle sukcesywne z kolei mogą być czytane w kolejności dowolnej; chronologia cyklu nie wymaga odpowiedniej kolejności czytania, a rozwój bohatera zazwyczaj jest zminimalizowany. Należy jednak zaznaczyć, iż spotykane są serie, w których kolejne tomy zajmują się poszczególnymi, odrębnymi postaciami, zaś książki poświęcone jednemu bohaterowi stanowią podcykle samej serii. Z podobną sytuacją mamy do czynienia między innymi w cyklu fantasy *Świat Dysku* Terry’ego Pratchetta, w którym książki o Tiffany Obolałej¹, skierowane do młodzieży, są w zasadzie podcyklem. Z kolei Dunin wspomina, iż „najczęstszą formą kontynuacji jest cykl nowelistyczny lub powieściowy poświęcony jednemu bohaterowi” (Dunin 2016: 92).

Badaczka dodatku książkowego interesują przede wszystkim cykle powieściowe, będące „szeregiem powieści powiązanych mniej lub bardziej ściśle w nadrzędną całość” (Sławiński 1988: 79), w przeciwieństwie do cyklów nowelistycznych, złożonych z nowel (Sławiński 1988: 79). Ich popularność na rynku książki dziecięcej i młodzieżowej jest dużo mniejsza, w związku z czym zjawisko dodatku książkowego praktycznie nie występuje. Z badań należy także wyłączyć serie wydawnicze, które Barbara Tylicka określa jako „ciąg książek w zamierzeniu wydawcy celowo powiązanych z sobą przemyślaną koncepcją tematyczną i problemową” (Tylicka, Leszczyński 2002), gdzie również dodatek książkowy się nie pojawia.

Dodatek książkowy zatem towarzyszy najczęściej cyklowi powieściowemu, nie ma znaczenia, czy cykl ten jest progresywny czy sukcesywny, choć ponieważ częściej wydawane są cykle progresywne, to do nich najchętniej tworzone są dodatki

¹ W tłumaczeniu Doroty Malinowskiej-Grupińskiej – Akwili Dokuczliwej.

książkowe. Warto przywołać stwierdzenie Dunina, który podkreśla rolę wydawców w powstawaniu cyklów książkowych i wpływ popularności oraz ewentualnego zysku na pojawianie się kolejnych kontynuacji. Podobny mechanizm dotyczy także dodatków książkowych, a powyższe czynniki są niejednokrotnie jedynym powodem wydawania podobnych książek.

O ile kolejne tomy cyklu stanowią kontynuację bądź rozwinięcie fabuły konkretnej serii, dodatek książkowy ma na celu raczej rozszerzenie wiedzy czytelnika o danym świecie i jego bohaterach bądź dostarczenie czytelnikowi dodatkowej rozrywki, niezwiązanej bezpośrednio z wrażeniami czytelniczymi. Z tego powodu jego konstrukcja i forma gatunkowa są zazwyczaj inne, często jest to forma przewodnika bądź luźnego zbioru, zupełnie różna od powieściowej formy cyklu. Przez to dodatek książkowy nie może być rozpatrywany jako kolejna część cyklu, niemniej jego przynależność do samej serii jest niewątpliwa, o czym przesądza ten sam świat przedstawiony oraz bohaterowie, do których odwołuje się autor.

Dodatek książkowy jako rodzaj książki typu „tie-in”

Jako że dodatki książkowe są w dużej mierze produktem powiązanim z daną serią, można je przyporządkować do pozycji, które przynależą do książek typu „tie-in”. Wprawdzie pierwotnie „tie-in” miało znaczenie ściśle powiązane z ekonomią (sprzedaż warunkowa), obecnie jednak znaczenie to rozszerzono i oznacza ono

[...] licencję na autoryzowane produkty powiązane tematycznie z filmem, książką czy innym dziełem artystycznym. Mogą one wykorzystywać strategię transmedialnego storytellingu, a więc dostarczać narracyjnych wariacji lub formalnych wariacji na temat jej przedstawień lub po prostu nawiązywać do motywu, bohaterów, nazw czy stylistyki wyjściowego utworu, nie oferując żadnych dodatkowych narracji (Okulska 2016).

Szczególnie ważne jest, by spojrzeć tutaj na kwestię transmedialności: w większości przypadków produkty typu „tie-in” są związane właśnie z tym zjawiskiem. Same słownikowe definicje związane są z transmedialnością: według internetowego słownika oksfordzkiego, *tie in* to „a book, film, or other product produced to take advantage of a related work in another medium”², z kolei *Cambridge Dictionary* określa *tie-in* jako „a product such as a toy or book that is related to a film, television programme”³. Warto zauważyć, że w przypadku drugiej definicji znaczenie jest wręcz zawężane do najbardziej popularnych mediów typu film czy serial.

Na podobnym zakresie znaczeniowym skupia się też większość badań naukowych dotyczących właśnie książek typu „tie-in”. Przykładowo Patrycja Włodek zaznacza, iż „tie-in novels” to autoryzowane, ale relatywnie niezależne od oryginałów powieści oparte na postaciach / fabułach etc. należących do firmy wprowadzającej film / serial telewizyjny na rynek” (Włodek 2015). Jeśli rozpatrzymy w ten sposób

² „Książka, film bądź inny produkt stworzony, by wyciągnąć korzyści z powiązanego dzieła z innego medium”.

³ „Produkt taki jak zabawka bądź książka, który jest powiązany z filmem, programem telewizyjnym”.

„tie-in novels”, musimy je uznać za rzecz zupełnie odrębną od dodatków książkowych, które są powiązane właśnie z innymi książkami.

Dodatki książkowe jako „tie-in” możemy uznać dopiero, kiedy przyjmiemy podejście Inez Okulskiej, która stwierdziła, iż „w kontekście marketingowych strategii transmedialnego storytellingu, w którym za medium uznamy każdą zmianę nośnika – choćby w skali mikro, czyli gatunku tekstu, jeśli ten niesie ze sobą istotne zmiany narracyjne i pozostaje w zależności do oryginału takiej jak produkty na licencji »tie-in« względem swoich produktów nadrzędnych” (Okulska 2016). „Tie-in” będziemy wtedy postrzegać bardziej w kontekście tekstu kulturowego niż produktu jako takiego. Jednakże dodatki książkowe wyróżniają się spośród pozostałych książek typu „tie-in”. Zmiana nośnika, o której wspomina tutaj Okulska, jest zupełnie inna w przypadku dodatków książkowych, przy których zmieniony jest raptem gatunek tekstu, niż w przypadku innych książek typu „tie-in”, gdzie następuje przeskok z jednego medium do drugiego. W przypadku dodatków książkowych oznacza to, że oryginał i dodatek książkowy (a w szczególności książkę uzupełniającą) mogą łączyć nie tylko świat przedstawiony, ale także znacznie subtelniejsze zjawiska związane z literackością obu książek czy wreszcie z samą ich budową⁴.

Terminologia dodatku książkowego

Jednoczesna odrębność formy oraz przynależność do całości samej serii przesądziła o wyborze słowa „dodatek” jako terminu opisującego przedstawiony wyżej rodzaj książek. W *Wielkim słowniku języka polskiego* dodatek jest definiowany następująco: „to, co zostało dodane ponad normę, ponad określoną ilość itp., element uzupełniający” (Dereń, Polański 2012: 155). Podobnie zostało opisane to słowo w *Innym słowniku języka polskiego*: „rzecz, która została dodana do innych rzeczy, ale nie jest ich koniecznym uzupełnieniem” (Bańko 2000: 281). Podkreślona została w tych definicjach funkcja uzupełniająca dodatku, która rzeczywiście jest podstawowa w dodatku książkowym. Warto tu też zwrócić uwagę na wspomniany w drugiej definicji brak konieczności wystąpienia dodatku: podobna pozycja nie jest potrzebna, by zrozumieć fabułę całego cyklu, i jej istnienie jest w głównej mierze podyktowane chęcią zwiększenia zysku wydawnictwa.

Wreszcie wydaje się, że definicja dodatku zawarta w *Encyklopedii wiedzy o książce* doskonale przedstawia funkcję, jaką tego typu książki pełnią, jako iż stwierdza wprost, że dodatek to „uzupełnienie do książki luźno z nią związane” (Birkenmajer i in. 1971: 526). Parafrazując zatem, dodatek książkowy to „uzupełnienie do serii luźno z nią związane”. W *Encyklopedii wiedzy o książce* zawarte są dalsze cechy dodatku, które można również powiązać z dodatkiem książkowym: edytorska i autorska autonomiczność dodatku i ogólny bądź szczegółowy związek z książką w zakresie treści i funkcji. Dodatkowo wspomniano, iż dodatek „przygotowany jest najczęściej jako oddzielna jednostka bibliologiczna (w postaci książki,

⁴ Przykładowo wyjątkowo interesujące (szczególnie z punktu widzenia badań nad książką) są zależności pomiędzy wyglądem a budową oryginalnej serii książkowej i odpowiadających jej dodatków książkowych. Obszerniej ten temat omówiono w pracy autorki: *Książka uzupełniająca dla dzieci i młodzieży na polskim rynku wydawniczym*.

zeszytu, planszy)” (Birkenmajer i in. 1971: 526). Można zatem wręcz uznać, że dodatek książkowy jest tylko rodzajem samego dodatku jako takiego, którego główną cechą jest odrębna forma w postaci oddzielnej książki.

Termin „companion book”

Na polskim rynku wydawcy raczej rzadko używają określenia „dodatek”. Pojawia się ono tylko przy opisie dwóch takich pozycji, mianowicie przy *Niezbędniku maga z Domu Brooklyńskiego* Ricka Riordana wydawnictwa Galeria Książki oraz *Bestiariuszu Stracharza* Josepha Delaney’a Wydawnictwa Jaguar. Najczęściej pojawiającym się określeniem podobnego rodzaju książki jest słowo „przewodnik”, występujące aż w ośmiu analizowanych przypadkach, który to termin nieraz stanowi także człon nazwy, tak jak w przypadku *Baśnioboru. Przewodnika opiekuna* Brandona Mulla czy *Solilandii. Bajkowego przewodnika* Beaty Kołodziej. Mniej popularne jest określenie „zbiór” (sześć analizowanych opisów), w tym luźnych tekstów, opowiadań, dokumentów czy korespondencji. Wreszcie wydawcy często po prostu pomijają klasyfikacje danej książki. Ponadto pojawia się wiele pomniejszych określeń, stosowanych do jednej bądź dwóch książek, takich jak „album”, „leksykon”, „tezaurus”, „poradnik”, „kompedium” i „autobiografia”. Tak jak w przypadku określenia „przewodnik” wiele z nich jest zawartych w tytułach książek i wszystkie odnoszą się w konkretny sposób do zawartości danej książki, uściślając ją tak, że dane wyrażenia można odnieść do niej samej, ale nie sposób ich użyć wobec wszystkich dodatków książkowych.

Niemalże wszystkie wydane w Polsce dodatki książkowe są tłumaczeniami⁵, warto zatem porównać odnoszące się do nich terminy obcojęzyczne z terminami polskimi. Są to przede wszystkim terminy angielskie, których liczba stanowczo przeważa: zaledwie cztery badane pozycje nie zostały napisane oryginalnie w języku angielskim, w tym tylko jedna z tych pozycji nie jest pozycją polską, lecz francuską. Porównanie terminologii zagranicznej i polskiej używanej na stronach internetowych wydawnictw oraz na okładkach badanych pozycji widoczne jest w Tabeli 1.

Tabela 1. Porównanie terminologii zagranicznej i polskiej

Autor	Tytuł	Termin zagraniczny określający gatunek	Termin polski określający gatunek
George Beahm	<i>Mugole i magia: J.K. Rowling i fenomen Harry’ego Pottera</i>	guide	podręcznik, przewodnik
British Library	<i>Harry Potter. Podróż przez historię magii</i>	brak	album
Eoin Colfer	<i>Kartoteka Artemisa Fowla</i>	brak na stronie autora	brak

⁵ Wśród badanych przypadków dziecięcej książki uzupełniającej znajduje się tylko jedna autorska pozycja dodatku książkowego (*Solilandia. Bajkowy przewodnik*) oraz dwa *Tezaurusy* Andrzeja Polkowskiego i Joanny Lipińskiej napisane do serii *Harry Potter*.

Melissa de la Cruz	<i>Klucze do repozytorium</i>	series of short stories, journal entries and never-before-seen letters	zbiór luźnych tekstów, opowiadań, korespondencji i dokumentów
Joseph Delaney	<i>Bestiariusz Stracharza</i>	companion book	dodatek, kompendium
Tony DiTerlizzi, Holly Black	<i>Kroniki Spiderwick. Poradnik hodowcy chochlików</i>	brak	poradnik
Tony DiTerlizzi, Holly Black	<i>Kroniki Spiderwick. Wielka podróż po fantastycznym świecie z Naparstkiem w roli przewodnika</i>	brak	album, książka interaktywna
Tony DiTerlizzi, Holly Black	<i>Przewodnik terenowy po fantastycznym świecie wokół nas</i>	compendium	przewodnik
Karen Farrington, Lewis Constable	<i>Potterowa Myślodsiewnia: Tajemnice świata magii Harry'ego Pottera</i>	brak informacji	brak
Antoine Guillemain	<i>Mój przyjaciel Harry Potter</i>	un guide, un vademecum du Moldu de base	vademecum / analiza
Mary-Jane Knight	<i>Przewodnik po świecie herosów</i>	companion to the series	przewodnik po świecie
Beata Kołodziej	<i>Solilandia: Bajkowy przewodnik</i>	brak	przewodnik
Allan Zola Kronzek, Elizabeth Kronzek	<i>Księga wiedzy czarodziejskiej. Przewodnik po zaczarowanym świecie Harry'ego Pottera</i>	companion	przewodnik
Brandon Mull	<i>Baśniobór. Przewodnik opiekuna</i>	guidebook	przewodnik
Andrzej Polkowski, Joanna Lipińska	<i>Tezaurusz czyli Skarbiec wiedzy o czarodziejach, duchach, mugolach, zwierzętach, roślinach, miejscach, przedmiotach, zaklęciach, instytucjach i ideach w książkach „Harry Potter i...” (od I do IV tomu)</i>	nie	tezaurus
Andrzej Polkowski, Joanna Lipińska	<i>Tezaurusz Harry Potter I–VII</i>	nie	tezaurus
Rick Riordan	<i>Archiwum Herosów</i>	supplement	przewodnik po serii
Rick Riordan	<i>Greccy bogowie według Percy'ego Jacksona</i>	brak	zbiór opowieści
Rick Riordan	<i>Greccy herosi według Percy'ego Jacksona</i>	brak	zbiór opowieści
Rick Riordan	<i>Hotel Walhalla. Przewodnik po światach nordyckich. Wprowadzenie w świat bogów, mitycznych stworzeń i fantastycznych istot</i>	guide	przewodnik
Rick Riordan	<i>Niezbędnik maga z Domu Brooklyńskiego</i>	primer, guide	oficjalny dodatek do książek
Rick Riordan	<i>Tajne akta Obozu Herosów. Jedyny prawdziwy przewodnik po obozie treningowym dla półbogów</i>	guidebook	przewodnik

Rick Riordan, Haley Riordan	<i>Pamiętniki półbogów</i>	collection of short stories	zbiór
J.K. Rowling	<i>Fantastyczne zwierzęta i jak je znaleźć</i>	companion	leksykon
J.K. Rowling	<i>Quidditch przez wieki</i>	guide	brak
J.K. Rowling	<i>Baśnie Barda Beedle'a: Z kanonu czarodziejskich lektur</i>	tales / fairytales	zbiór
Francesca Simon	<i>Wszystkie koszmary Koszmarnego Karolka</i>	encyclopaedia	zbiór
Lemony Snicket (Daniel Handler)	<i>Lemony Snicket: Nieautoryzowana autobiografia</i>	(brak) autobiografia	(brak) autobiografia

Źródło: opracowanie własne

Pierwszą kwestią, która się nasuwa podczas analizy tej tabeli, jest dosłowne tłumaczenie terminu danej pozycji bądź trzymanie się przez tłumacza terminu użytego w tytule. Warto także zauważyć, że podobnie jak na gruncie polskim także na gruncie angielskojęzycznym nie ma jednego terminu używanego przez wydawców na dodatek książkowy, ale publikujący używają różnych określeń wedle swojego upodobania, dobierając je mniej lub bardziej ściśle do treści. Sprawia to, że na gruncie amerykańskim czy angielskim – tak jak w Polsce – badacz napotyka chaos terminologiczny, wynikający z braku jednego określenia dla tego rodzaju książek.

Najbardziej uderzającym przypadkiem są dodatki do książek Ricka Riordana, których w Polsce wydano aż osiem. Pisarz ten jest autorem kilku młodzieżowych cyklów fantasy opartych na różnych mitologiach (grecka, rzymska, egipska, nordycka), a mimo to osadzonych w tym samym uniwersum. Jednakże choć dodatki te mają wspólny świat przedstawiony, bohaterów, a nawet w kilku przypadkach ujednoliconą oprawę edytorską, stosowane są różne opisy zarówno w wydaniach polskich, jak i na stronach amerykańskich wydawnictw i samego autora. Na stronie Ricka Riordana jego książki opisywane są jako „guide” (*Niezbędnik maga z Domu Brooklińskiego* i *Hotel Walhalla. Przewodnik po światach nordyckich. Wprowadzenie w świat bogów, mitycznych stworzeń i fantastycznych istot*) bądź „guidebook” (*Tajne akta Obozu Herosów. Jedyny prawdziwy przewodnik po obozie treningowym dla półbogów*), „supplement” (*Archiwum herosów*), „collection of short stories” (*Pamiętniki półbogów*), „companion to the series” (*Przewodnik po świecie herosów*) bądź też, jak w przypadku *Greckich bogów według Percy'ego Jacksona* i *Greckich herosów według Percy'ego Jacksona*, taki termin nie pojawia się w ogóle. W polskich edycjach pojawiają się trzy terminy: dodatek, zbiór oraz przewodnik, które są dopasowywane do książki w zależności od jej treści i angielskiego terminu.

Najczęściej spotykanym wyrażeniem w wydaniach angielskojęzycznych są słowa „guide”, z dwoma przypadkami podobnego semantycznie słowa „guidebook”. Należy tu zaznaczyć, że mimo iż słowa te stanowią bezpośrednie odpowiedniki polskiego słowa „przewodnik”, nie są one całkowicie swoimi synonimami. Według *The Concise Oxford Dictionary* jedno ze znaczeń słowa „guide” to „a book providing information on a subject”⁶, „guidebook” zaś to „a book of information about a place

⁶ „Książka zapewniająca informacje na dany temat”.

for visitors or tourists”⁷ (Thompson 1999: 632). Różnicę tę jeszcze bardziej podkreśla *Longman Dictionary of Contemporary English*, w którym znaczenie „guidebook” zostało zawężone do książki o mieście bądź kraju (Summers 2003: 720). Mimo różnic znaczeniowych terminy te są jednak stosowane do tego samego typu książek; wprowadźcie dwa przykłady „guidebook” rzeczywiście odnoszą się do fantastycznych miejsc świata przedstawionego w danej serii, jednakże podobne książki mimo to często określane są słowem „guide”. Dodatkowo o nazewnictwie danej pozycji mógł zadecydować fakt, iż w większości przypadków, podobnie jak w polskich wydaniach, słowo „guide” czy „guidebook” pojawiało się w tytule danego dodatku.

Dość często też wydawcy zagraniczni pomijają określenie typu książki, rozwiązując w ten sposób problem terminologii. Co ciekawe, nie zawsze przekłada się to na podobną praktykę w polskich wydaniach; wspomniane wcześniej książki *Greccy bogowie według Percy’ego Jacksona* i *Greccy herosi według Percy’ego Jacksona* Ricka Riordana zostały określone przez wydawnictwo Galeria Książki jako „zbiór opowieści”. Inne określenia, którymi posługują się wydawcy anglojęzyczni, to „compendium”, „collection of short stories”, „encyclopaedia”, „tales and fairytales”, „primer”, „suplement”, a także „series of short stories, journal entries and never-before-seen letters”. Tak jak w Polsce są to terminy stosowane pojedynczo i odnoszące się bezpośrednio do treści książki.

Dość popularne i często spotykane w opisach dodatków książkowych są terminy „companion” i „companion book”. O ile na słowo „companion” można natrafić w słownikach, a nawet znaleźć je w znaczeniu relewantnym dla badacza (*The Concise Oxford Dictionary* wymienia wprowadźcie to słowo, nie ma ono jednak definicji, która odnosiłaby się do książki bądź tekstu, dopiero *DK Illustrated Oxford Dictionary* definiuje wyrażenie „companion” m.in. jako „a handbook or a reference book” [Kindersley 1998: 170]), o tyle słowo „companion book” zdaje się jeszcze nie doczekało się opracowania w słownikach. Nawet kwerenda przeprowadzona wśród słowników internetowych nie daje rezultatów; wyszukiwanie na stronie *Cambridge Dictionary* wyrażenia *companion book* nie daje żadnych wyników, podobnie jest z *Macmillan Dictionary*, z kolei *Oxford Dictionaries* przekierowuje internautę na słowo „companion”. Podobnie jest w przypadku książek *Encyclopedia of Library and Information Sciences* (McDonald, Levine-Clark 2010) i *Glaister’s Glossary of the Book* (Glaister 1979), gdzie termin ten nie jest odnotowany.

Termin ten jednakże nie jest tak nowy, jak można byłoby z powyższych wyników wnioskować. Już Carol Shields postulowała wprowadzenie podobnego terminu; jak zauważa Wendy Roy, autorka uważała się za twórczynię gatunku „companion novel” (używanego przez nią zamiennie z terminem „companion book”), choć już wcześniej pojawiały się książki, które Roy uznaje za przykłady tego typu książek (Roy 2014: 66). Należy tu jednak zaznaczyć, że choć Roy i wydawcy amerykańscy używają identycznego terminu, praktycznie rzecz biorąc, opisują oni dwa zupełnie odrębne zjawiska występujące odpowiednio w zakresie literatury i rynku książki. Wendy Roy za „companion book” uznaje książki, które rozwijają fabułę z innej perspektywy (poprzez punkt widzenia innej postaci) i których akcja rozgrywa

⁷ „Książka dla zwiedzających bądź turystów z informacjami na temat [danego] miejsca”.

się symultanicznie do ich odpowiedników. Jak stwierdza, nie są to kolejne części („sequels”), lecz odrębny gatunek, który „najlepiej jest opisać zgodnie z terminologią Shields” (Roy 2014: 66), czyli używając słowa „companion novel”. Odwołując się także do znaczenia słowa „companion”⁸, zwraca uwagę na współrzędność obu książek, pełniących wzajemnie wobec siebie funkcję uzupełnienia. Jak później stwierdza, mogą być one czytane w dowolnej kolejności, jako że nie wpływa to negatywnie na wrażenia czytelnika (Roy 2014: 66). Podobne podejście z kolei byłoby nie do pomyślenia w odniesieniu do książek, które wydawcy amerykańscy określają jako „companion book” bądź „companion”. Nie miałyby sensu przeczytanie *Fantastycznych zwierząt i jak je znaleźć* J.K. Rowling bez zapoznania się wpieryw z samą serią *Harry Potter*, do której ów dodatek się odnosi. Podobnie jest z *Bestiariuszem Stracharza* Josepha Delaneya czy z *Przewodnikiem po świecie herosów* Ricka Riordana, do których pełnego zrozumienia niezbędna jest znajomość samej serii; są one zatem podrzędne wobec pozostałych książek. Przede wszystkim książki określane przez Shields mianem „companion books” stanowią wraz z poprzednikami całość, podczas gdy „companion books” użyte przez wydawców zazwyczaj stoją na uboczu serii bądź cyklu, oferując uzupełnienie doświadczeń czytelnika, a nie ich swoistą kontynuację, niezależnie od tego, jak jest ona zależna od oryginału.

Dodatek książkowy bywa określany mianem „companion book” nie tylko przez wydawców, ale także przez fanów, a nawet przez samych autorów książek. Andrzej Polkowski w ten sposób określa swój *Tezaurusz czyli Skarbiec wiedzy o czarodziejach, duchach, mugolach, zwierzętach, roślinach, miejscach, przedmiotach, zaklęciach, instytucjach i ideach w książkach „Harry Potter i...” (od I do IV tomu)*. „Tezaurusz został pomyślany jako podręczna pomoc dla zagorzałych czytelników książek o Harrym Potterze. Jest to więc coś, co Anglicy nazywają zwykle »companion« (towarzysz), a Rosjanie »nastolnaja kniga« (książka, którą się trzyma na biurku, bo często się do niej sięga), a nie encyklopedia wiedzy wszelakiej” (Polkowski, Lipińska 2004). Tak samo Melissa de la Cruz określa swoją książkę *Klucze do repozytorium*, co zostało przetłumaczone w polskim wydaniu jako „książka towarzysząca” (de la Cruz 2010), sama zaś J.K. Rowling na swojej oryginalnej stronie jkrowling.com⁹ odniosła się do tworzonej przez fanów encyklopedii właśnie jako do pozycji typu „companion book”¹⁰. Również w internecie środowisko fanowskie korzysta właśnie z tego terminu; na tak zwanej półce określonej mianem „companion book” na stronie Goodreads.com można znaleźć większość badanych tytułów, a dobór książek zdaje

⁸ Roy przywołuje dwie definicje z internetowego słownika: „one who associates with or accompanies another” („coś / ktoś, co / kto współlistnieje bądź akompaniuje czemuś) i „a colleague, partner, etc.” (kolega, partner etc.).

⁹ Chociaż oryginalna wersja tej strony została usunięta w 2004 roku, jej fanom udało się ją zrekonstruować dzięki starannej dokumentacji użytkownika Roonwit oraz Wayback Machine. Projekt ten jest dostępny na stronie The Rowling Library.

¹⁰ Rowling w wiadomości z 31.10.2007 roku oznajmiła fanom, iż wytoczyła proces sądowy przeciwko twórcom strony *The Harry Potter Lexicon*, którzy zdecydowali się opublikować encyklopedię świata *Harry'ego Pottera*. Rowling uznała tę książkę za właśnie „companion book”. Autorka nie omieszkała przy tym wyrazić swojej niechęci do tego typu książek, wydawanych przez inne osoby niż oryginalny autor.

się potwierdzać nie tylko istnienie tego zjawiska, ale i popularność oraz adekwatność terminu „companion book”, który na polskim gruncie jak dotąd był używany zarówno w niespolszczonej wersji, jak i przetłumaczony.

Książka uzupełniająca jako rodzaj dodatku książkowego

Zarówno określenia „dodatek książkowy”, jak i „companion book” czy „książka towarzysząca” zdają się jak najbardziej właściwe, przez co wybór tego, który z nich jest odpowiedniejszy terminologicznie, może się wydawać trudny. Jednakże może być to rozwiązane poprzez przebadanie i ustalenie zakresu znaczeniowego tych terminów.

Dodatek książkowy należy uznać za termin o najszerszym zakresie znaczeniowym. Jest to produkt powiązany z serią, ale wystarczająco luźno, by nie stanowić jednego z tomów cyklu, między innymi przez to, że nie wykazuje wspomnianych wcześniej cech charakteryzujących książki należące do serii. Dodatek książkowy jest zatem rodzajem książek typu „tie-in”, który jest powiązany wyłącznie z seriami bądź z cyklami książkowymi, co sprawia, że jego zależność jest ściślejsza pod względem formalnym niż w przypadku pozostałych pozycji typu „tie-in”.

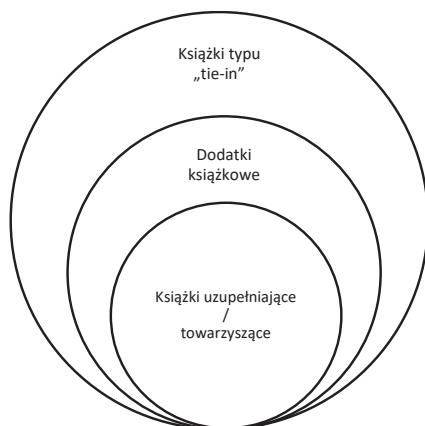
W kategorii dodatku mieścić się więc będą nie tylko badane tutaj książki, odgrywające rolę przewodników po serii, bestiariuszy czy zbiorów różnych tekstów i dokumentów uzupełniających fabułę głównego cyklu, ale także innego rodzaju książki pełniące odrębne funkcje, mianowicie książki kucharskie czy książeczki z łamigłówkami. Można także zaliczyć do niego zbiory opowiadań, które nie wchodzą w samą chronologię cyklu i tak jak pozostałe grają rolę podrzędną w stosunku do serii.

Zakres terminu „companion book” wydaje się dość podobny do zakresu dodatku książkowego; na stronie goodreads czytelnicy przypisują do tego wyrażenia zarówno przewodniki po serii, jak i zbiory opowiadań, a słowo „companion” pojawia się w tytułach takich pozycji jak książki kucharskie¹¹. Należy jednak zauważyć, iż tłumaczenie tego terminu, mianowicie „książka uzupełniająca” czy „książka towarzysząca”, pojawia się głównie w zawężonym znaczeniu tego słowa¹², jako dodatek książkowy o określonym celu (nie jest to bowiem na przykład książka kucharska czy zbiór łamigłówek powiązany z danym cyklem literackim). „Książkę uzupełniającą” czy „książkę towarzyszącą” (wyrażenia te można stosować wymiennie) można zatem uznać za terminy odnoszące się do jednego z rodzajów dodatku książkowego. W przeciwieństwie do innych dodatków książkowych ma on bowiem przede wszystkim klasyfikować, objaśniać i uzupełniać fabułę serii. Jak stwierdziła Beata Kołodziej, autorka serii *Solilandia* i dodatku książkowego *Solilandia. Bajkowy przewodnik*: „Bajkowy przewodnik ułatwia dziecku zorientowanie się w najważniejszych postaciach i związkach pomiędzy nimi, a to z pewnością ułatwia czytanie [I tomu

¹¹ Przykładem może być *A Feast of Ice and Fire. The Official Companion Cookbook* napisana przez Chelsea Monroe-Cassel i Sariann Lehrer.

¹² Tak jak w przypadku *Tezaurusów* Polkowskiego i Lipińskiej oraz *Kluczków do repozytorium* Melissy de la Cruz.

serii]¹³. Ponownie warto się tu odwołać do Polkowskiego, który określa książkę towarzyszącą „podręczną pomocą dla zagorzałych czytelników” (Polkowski, Lipińska 2004). Zależność pomiędzy proponowanymi terminami pokazano na rys. 1.

Rys. 1. Proponowana terminologia dodatków książkowych

Źródło: Opracowanie własne

Książka uzupełniająca oraz powiązane z cyklem opowiadania są rodzajami dodatku książkowego bardziej zależnego od serii niż pozostałe, takie jak książki kucharskie czy łamigłówki. Z tego względu niejednokrotnie trudne jest wytyczenie wyraźnej granicy między tymi dwiema grupami książek. *Archiwum herosów* Ricka Riordana czy *Kartoteka Artemisa Fowla* Eoina Colfera pozornie powinny być zakwalifikowane raczej do kategorii zbiorów opowiadań niż dodatku książkowego ze względu na to, że przeważają w nich właśnie opowiadania. Jednakże obecność gier i zabaw, map i infografik, wywiadów z postaciami i zbiorów ciekawostek, a także mistyfikacja literacka stosowana przez autorów i inne zabiegi znacznie częstsze w przypadku książki uzupełniającej niż dla zbioru opowiadań sprawiają, że bliżej jest im do gatunku książki towarzyszącej. Takie książki, choć zaliczone w tej pracy w poczet książek uzupełniających w celach badawczych, stoją blisko granicy między książką uzupełniającą a zbiorem opowiadań będącym dodatkiem książkowym. Ze względu na swój cel książka uzupełniająca musi być szczególnym rodzajem dodatku książkowego. Różnorodność podejść autorów do rozszerzania wiedzy czytelnika o cyklu sprawia, że jest to znacznie bardziej niejednorodny, a przy tym o wiele bogatszy rodzaj książki.

Wnioski

Dodatki książkowe są zatem specyficznym rodzajem „tie-ins”, do którego należą książki związane z cyklami książkowymi (najczęściej należącymi do typu progresywnego). Są to książki, które wprowadzają nie kontynuują fabuły serii, jednakże przedłużają one kontakt czytelnika ze światem przedstawionym poprzez dostarczanie

¹³ Z prywatnej korespondencji z Beatą Kołodziej, 29.03.2019.

nowych informacji o uniwersum cyklu lub dostarczenie innego rodzaju rozrywki. Ich forma jest zatem odrębna od kolejnych tomów samego cyklu, w przeciwieństwie jednak do pozostałych przypadków książkowych „tie-ins” dodatek książkowy bardziej powiązany jest z oryginałem, nie następuje bowiem znaczący przeskok pomiędzy medium oryginału a książki „tie-in”.

Różnorodność terminów stosowanych wobec tego rodzaju książek sprawia, iż potrzebne jest wprowadzenie terminologii, która pozwoliłaby rozwinąć badania w tym kierunku. W artykule omówiono zarówno polskie, jak i angielskie terminy stosowane wobec badanych książek zaliczonych przez autorkę do książek uzupełniających, będących rodzajem dodatków książkowych. Większość z tych terminów stosowana była przez wydawców dość swobodnie, bez świadomości wyjątkowości tego typu książek. Mimo to zarówno wśród czytelników, jak i samych twórców dodatków książkowych przejawia się tendencja do nazywania tego typu pozycji mianem „companion books”, choć tym mianem określane jest także w literaturze angielskojęzycznej typ książek, których akcja dzieje się symultanicznie. Ostatecznie autorka zdecydowała się na wprowadzenie terminu „dodatek książkowy” jako polskiego odpowiednika tego rodzaju książek. Jednocześnie zdecydowała się ona wyodrębnić osobny rodzaj dodatków zajmujących się objaśnianiem świata przedstawionego i poszerzaniem wiedzy czytelnika o uniwersum cyklu i samej serii, który został określony jako książka uzupełniająca bądź – zamiennie – książka towarzysząca.

W artykule przedstawiono jedynie propozycję terminologii dla tych dwóch rodzajów książek. Dalsze badania dotyczące zarówno samych książek uzupełniających i dodatków książkowych, jak i „tie-ins” mogą wprowadzić alternatywne rozwiązania nie tylko w kwestii nazewnictwa, ale także samego podziału tego rodzaju książek. Niezależnie od tego dodatki książkowe, a w szczególności książki uzupełniające są wyjątkowymi pozycjami, wartymi szczególnie dogłębnej analizy.

Bibliografia podmiotu

- Beahm George. 2005. Mugole i magia. J.K. Rowling i fenomen Harry’ego Pottera. Magdalena Hermanowska (przeł.). Poznań.
- Colfer Eoin. 2007. Kartoteka Artemisa Fowla. Krzysztof Mazurek (przeł.). Warszawa.
- de la Cruz Melissa. 2010. Klucze do repozytorium. Małgorzata Kaczarowska (przeł.). Warszawa.
- Delaney Josphe. 2012. Bestiariusz Stracharza. Paulina Braiter (przeł.). Warszawa.
- DiTerlizzi Tony, Black Holly. 2004. Przewodnik terenowy. Zuzanna Naczyńska (przeł.). Warszawa.
- DiTerlizzi Tony, Black Holly. 2007. Kroniki Spiderwick. Poradnik hodowcy chochlików. Zuzanna Naczyńska (przeł.). Warszawa.
- DiTerlizzi Tony, Black Holly. 2008. Kroniki Spiderwick. Wielka podróż po fantastycznym świecie z Naparstkciem w roli przewodnika. Zuzanna Naczyńska (przeł.). Warszawa.
- Farrington Karen, Constable Lewis. 2006. Potterowa Myślodsiewnia: Tajemnice świata magii Harry’ego Pottera. Joanna Studzińska (przeł.). Poznań.
- Guillemain Antoine. 2003. Mój przyjaciel Harry Potter. Wojciech Sokolnicki (przeł.). Wrocław.

- Harry Potter. Podróż przez historię magii. 2018. Małgorzata Hesko-Kołodzińska, Piotr Budkiewicz, Andrzej Polkowski (przeł.). Poznań.
- Knight Mary-Jane. 2013. Przewodnik po świecie herosów. Agnieszka Fulińska (przeł.). Kraków.
- Kołodziej Beata. 2007. Solilandia. Bajkowy przewodnik. Kraków.
- Kronzek Allan Zola, Kronzek Elizabeth. 2008. Księga wiedzy czarodziejskiej. Przewodnik po zaczarowanym świecie Harry'ego Pottera. Ewelina Jagła (przeł.). Poznań.
- Mull Brandon. 2016. Baśniobór. Przewodnik opiekuna. Rafał Lisowski (przeł.). Warszawa.
- Polkowski Andrzej, Lipińska Joanna. 2004. Tezaurusz czyli Skarbiec wiedzy o czarodziejach, duchach, mugolach, zwierzętach, roślinach, miejscach, przedmiotach, zaklęciach, instytucjach i ideach w książkach „Harry Potter i...” (od I do IV tomu). Warszawa.
- Polkowski Andrzej, Lipińska Joanna. 2008. Tezaurusz – Harry Potter I–VII. Warszawa.
- Riordan Rick. 2011. Archiwum Herosów. Agnieszka Fulińska (przeł.). Kraków.
- Riordan Rick. 2014. Greccy bogowie według Percy'ego Jacksona. Agnieszka Fulińska (przeł.). Kraków.
- Riordan Rick. 2015. Greccy herosi według Percy'ego Jacksona. Agnieszka Fulińska (przeł.). Kraków.
- Riordan Rick. 2016. Hotel Walhalla. Przewodnik po światach nordyckich. Wprowadzenie w świat bogów, mitycznych stworzeń i fantastycznych istot. Agnieszka Fulińska (przeł.). Kraków.
- Riordan Rick. 2017. Tajne akta Obozu Herosów. Jedyny prawdziwy przewodnik po obozie treningowym dla półbogów. Agnieszka Fulińska (przeł.). Kraków.
- Riordan Rick. 2018. Niezbędnik maga z Domu Brooklyńskiego. Przewodnik po świecie egipskich bóstw i potworów, glifów i zaklęć, i mnóstwa innych rzeczy. Agnieszka Fulińska (przeł.). Kraków.
- Riordan Rick, Riordan Haley. 2013. Pamiętniki półbogów. Andrzej Polkowski (przeł.). Kraków.
- Rowling Joanne (Scamander Newt). 2002a. Fantastyczne zwierzęta i jak je znaleźć. Joanna Lipińska, Andrzej Polkowski (przeł.). Poznań.
- Rowling Joanne. 2002b. Quidditch przez wieki. Andrzej Polkowski (przeł.). Poznań.
- Rowling Joanne. 2008. Baśnie Barda Beedle'a. Andrzej Polkowski (przeł.). Poznań.
- Rowling Joanne. 2017a. Baśnie Barda Beedle'a. Andrzej Polkowski (przeł.). Poznań.
- Rowling Joanne (Scamander Newt). 2017b. Fantastyczne zwierzęta i jak je znaleźć. Joanna Lipińska, Andrzej Polkowski (przeł.). Poznań.
- Rowling Joanne. 2017c. Quidditch przez wieki. Andrzej Polkowski (przeł.). Poznań.
- Simon Francesca. 2012. Wszystkie koszmary Koszmarnego Karolka. Maria Makuch (przeł.). Kraków.
- Snicket Lemony. 2005. Lemony Snicket: Nieautoryzowana autobiografia. Jolanta Kozak (przeł.). Warszawa.

Bibliografia przedmiotu

- Bańko Mirosław. 2000. Inny słownik języka polskiego PWN. Warszawa.
- Birkenmajer Aleksander, Kocowski Bronisław, Trzynaśkowski Jan (red.). 1971. Encyklopedia wiedzy o książce. Wrocław.

- Dereń Ewa, Polański Edward. 2012. *Wielki słownik języka polskiego*. Edward Polański (red.). Kraków.
- Glaister Geoffrey Ashall. 1979. *Glaister's Glossary of the Book*. California.
- Kindersley Dorling. 2011. *DK Illustrated Oxford Dictionary*. Oxford.
- McDonald John, Levine-Clark Michael (red.). 2010. *Encyclopedia of Library and Information Sciences*.
- Okulska Inez. 2016. Od przekładu intersemiotycznego do produktów typu „tie-in”, czyli transmedialny storytelling jako strategia tłumaczenia. http://fp.amu.edu.pl/od-przekladu-intersemiotycznego-do-produktow-typu-tie-in-czyli-transmedialny-storytelling-jako-strategia-tlumaczenia/#_ftn9. (dostęp: 26.04.2020).
- Orzech Natalia. 2019. *Książka uzupełniająca dla dzieci i młodzieży na polskim rynku wydawniczym*. Kraków.
- Pearsall Judy (red.). 1999. *The Concise Oxford Dictionary*. New York.
- Roy Wendy. 2014. *Revisiting the Sequel*. W: *The Worlds of Carol Shields*. David Staines (red.). 65.
- Sławiński Janusz. 1988. *Słownik terminów literackich*. Wrocław.
- Summers Della (red.). 2003. *Longman Dictionary of Contemporary English*. Edinburgh.
- Tylicka Barbara, Leszczyński Grzegorz (red.). 2002. *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*. Wrocław.
- Watson Victor. 2006. *Series Book*. W: *The Oxford's Encyclopedia of Children's Literature*. Jack Zipes (red.). New York. 437–438.
- Włodek Patrycja. 2015. *Beletryzacje, czyli czemu „wszystkie filmy prowadzą nas do sklepu z zabawkami”?*. W: *Literatura prze-pisana. Od Hamleta do slaszu*. Agnieszka Izdebska, Danuta Szajnert (red.). <http://dSPACE.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/23517/%5b25%5d-34%20W%c5%82odek%20P.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (dostęp: 26.04.2020).
- Żabski Tadeusz (red.). 2006. *Słownik literatury popularnej*. Wrocław.

Netografia

- <http://rickriordan.com/>. (dostęp: 11.06.2019).
- <http://wydawnictwo-jaguar.pl/books/bestiariusz-stracharza/>. (dostęp: 31.01.2019).
- <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/tie-in>. (dostęp: 26.04.2020).
- <https://dictionary.cambridge.org/pl/spellcheck/english/?q=companion+book>. (dostęp: 5.01.2019).
- <https://en.oxforddictionaries.com/definition/companion>. (dostęp: 05.01.2019).
- <https://galeriaksiazki.pl/pl/p/Niezbednik-maga-z-Domu-Brooklynskiego/274>. (dostęp: 31.01.2019).
- <https://www.goodreads.com/genres/companion-books>. (dostęp: 2.02.2019).
- <https://www.lexico.com/definition/tie-in>. (dostęp: 26.04.2020).
- <https://www.macmillandictionary.com/spellcheck/british/?q=companion+book>. (dostęp: 5.01.2019).
- <https://www.throwinglibrary.com/jkrowling.com/en/index.php>. (dostęp: 26.04.2020).

Streszczenie

W artykule wyodrębniono dodatki książkowe jako osobny rodzaj książek należących do grupy „tie-in” i zajęto się problemem jego terminologii. Nazewnictwo tego typu publikacji stosowane przez wydawnictwa zarówno polskie, jak i zagraniczne (amerykańskie i angielskie) jest dobierane samowolnie, bez względu na odrębność tego rodzaju książek, przez co badacz natrafia na chaos terminologiczny. Dzięki starannemu przeglądowi określeń używanych przez wydawnictwa polskie i zagraniczne oraz samych autorów i czytelników, a także analizie charakteru badanych pozycji udało się wyodrębnić termin „dodatek książkowy” jako właściwe określenie tego zjawiska. Jednocześnie posłużono się terminem „książka uzupełniająca”, by nazwać jeden z rodzajów dodatku książkowego.

The issue of terminology: book supplement and supplementary book

Abstract

In the paper, book supplements have been distinguished as a separate type of books, belonging to the "tie-in" genre, and the problem of terminology has been discussed. Nomenclature of these publications, which is used by both Polish and foreign publishing houses (American and British) is selected independently, regardless of the distinctiveness of this kind of books, which leads to terminological chaos, encountered by researchers. Thanks to a careful overview of notions used by Polish and foreign publishing houses, as well as the authors and readers themselves, and the analysis of the type of chosen works, it was possible to distinguish the notion of book supplements as an appropriate word for this phenomenon. At the same time, the notion of supplementary book has been applied to denote one variety of a book supplement.

Słowa kluczowe: dodatek książkowy, książka uzupełniająca, serie dla dzieci i młodzieży, terminologia

Key words: book supplement, supplementary book, series for children and young adults, terminology

Natalia Orzech – studentka edytorstwa i etnologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Posiada tytuł licencjata edytorstwa zdobyty na Wydziale Polonistyki UJ w 2019 roku. Swoje pierwsze teksty naukowe opublikowała w 2018 roku w monografii *Socjologiczno-psychologiczne wyzwania w międzynarodowych badaniach naukowych*, gdzie zamieściła dwa artykuły naukowe: *Problematyka aspektu słownego oraz czasoprzestrzeni rytuału magicznego w wybranych dramatach romantycznych* i *Rytuał magiczny w dramacie romantycznym*. Obszar jej zainteresowań obejmuje zjawisko magii w literaturze i kulturze, literaturę fantastycznonaukową i jej odbiór, a także współczesny rynek książki. Autorka prowadzi również działalność artystyczną.